

Albertyna Dembska

KLASYCZNY JĘZYK EGIPSKI

❖ JĘZYKI AZJI I AFRYKI ❖

Albertyna Dembska

KLASYCZNY JĘZYK EGIPSKI

SERIA

JĘZYKI AZJI I AFRYKI

pod redakcją
Janusza Daneckiego

Albertyna Dembska

KLASYCZNY JĘZYK EGIPSKI

Wydanie drugie

Wydawnictwo Akademickie

DIALOG

Warszawa 2009

Do druku opiniował
Prof. dr hab. Jan Braun

Redakcja i korekta
Zofia Skulimowska

Projekt okładki
Kinga Walter

Skład komputerowy
Leszek M. Szczudłowski

Podręcznik akademicki dotowany przez
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Nakład: 1000 egz.
Objętość: 15 ark. wyd.

Copyright © Wydawnictwo Akademickie DIALOG 2004

ISBN 978-83-8002-620-9

Wydawnictwo Akademickie „DIALOG” Anna Parzymies Sp. z o.o.
00–112 Warszawa, ul. Bagno 3 m. 218
tel./faks 22 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
www.wydawnictwodialog.pl

WSTĘP

Po odczytaniu przez J.F. Champolliona (1790-1832) pisma stworzonego przez starożytnych Egipcjan do zapisywania ich własnego języka, wielu uczonych w różnych krajach Europy poświęciło się badaniu jego struktury. Rozpoczęli je egiptolodzy niemieccy, a pionierem w tej dziedzinie był Adolf Erman (1854-1937), twórca podwalin nowoczesnej filologii egipskiej. On to podzielił długą historię języka egipskiego zaświadczoną źródłami pisanymi wskazującymi na stopnie jego rozwoju na następujące okresy: 1) Język staroegipski (od ok. 3000 r. p.n.e.); jest on znany dzięki tekstom religijnym i napisom pochodzącym z grobowców i pisanym już w czasach IV dyn. (ok. 2613-2494 p.n.e.). Język staroegipski stał się podwaliną języka klasycznego. 2) Język średnioegipski, zwany klasycznym, którym mówiono od ok. 2000 r. p.n.e. Od czasów XII dyn. (ok. 1991-1786 p.n.e.), a może i wcześniej, redagowano teksty pisane w tym języku. Języka klasycznego używano do końca cywilizacji egipskiej zapisując utwory religijne a także niektóre teksty administracyjne. W 16 w. p.n.e., w tekstach oficjalnych notowanych w języku średnioegipskim zaczęły pojawiać się elementy języka mówionego. 3) Język nowoegipski, używany prawdopodobnie powszechnie już w 17 w. p.n.e. Jako język literacki został wprowadzony za czasów Echnatona, jednego z władców panujących w drugiej połowie XVIII dyn., (ok. 1567-1320 p.n.e.). 4) Język demotyczny, którym mówiono od ok. 8 w. p.n.e.; zapisywano teksty tego języka jeszcze w połowie 5 w. n.e. Ostatni etap rozwoju języka egipskiego reprezentuje język koptyjski. Stał się on językiem literatury religijnej i świeckiej egipskich chrześcijan. Po podboju Egiptu przez plemiona arabskie, wypierany przez ich język, zszedł do roli języka liturgicznego.

Prace podjęte przez A. Ermana kontynuowali jego uczniowie i egiptolodzy w wielu ośrodkach uniwersyteckich, pracując nie tylko nad strukturą poszczególnych etapów rozwoju języka egipskiego, ale też nad jego słownictwem.

A. Erman dążył do tego, aby jego uczniowie badający dzieje i kulturę starożytnego Egiptu jego życie codzienne czy różnorodne kontakty tego kraju z państwami ościennymi, nie pomijali w swych pracach zachowanych źródeł pisanych. Uważał on bowiem, że znajomość treści tych tekstów – choć stosunkowo skąpo zachowane – pozwala lepiej zrozumieć wszelkie badane zagadnienia związane ze starożytnymi mieszkańcami doliny Nilu. Dlatego przede wszystkim na użytek swych uczniów napisał m.in. gramatykę klasycznego języka egipskiego (*Aegyptische Grammatik*, 1894). Ta książka A. Ermana nie tylko ułatwiała pracę nad odczytywaniem hieroglificznych tekstów egipskich, wskazywała także kierunek dalszych badań nad tym etapem rozwoju języka egipskiego.

Dla anglojęzycznych studentów egiptologii, uwzględniając ówczesny stan wiedzy nad językiem klasycznym, Allan H. Gardiner (1874-1963), badacz piśmiennictwa klasycznego i nowoegipskiego zapisanego hieroglifami i pismem hieratycznym, jak również dziejów starożytnego Egiptu, opracował gramatykę (*Egyptian Grammar*), Praca ta zawierająca bardzo szczegółowo omówione poszczególne zagadnienia gramatyczne doczekała się aż trzech wydań (1927, 1950, 1957). Ten uczony w swej pracy podzielił podany materiał gramatyczny na 32 lekcje. Temat każdej lekcji kończy krótki tekst hieroglificzny i tekst angielski. Ich tłumaczenie pozwala studentom sprawdzić, jak dalece zrozumieli i przyswoili sobie podany materiał w przerobionej lekcji.

Do jednej z podstawowych prac w nauczaniu klasycznego języka egipskiego należy gramatyka napisana przez Gustawa Lefebvre'a (1879-1957), egiptologa francuskiego. Układ materiału w jego *Grammaire de l'égyptien classique* (1940, 1955) nawiązuje do gramatyki A. Ermana.

Podobną rolę, jak wymienione wyżej prace w tej dziedzinie, spełnia także *Egyptische grammatica* (1944) Adriana de Bucka (1892-1959), holenderskiego egiptologa, badacza *Księgi sarkofagów*. Pozbawiona nadmiernego komentarza, ograniczona jedynie do podstawowych wiadomości o strukturze tego stadium rozwoju języka egipskiego, cieszy się powszechnym uznaniem wśród coraz większego grona początkujących egiptologów. Z tego też powodu doczekała się przekładu na język francuski (*Grammaire élémentaire du Moyen Égyptien* (1952)). Rozwijające się badania egiptologiczne, po II wojnie światowej, tworzyły potrzebę pisania gramatyk w językach narodowych dla nowych adeptów egiptologii. Za przykład odpowiedzi na to zapotrzebowanie niech posłuży gramatyka klasycznego języka egipskiego autorstwa Abdel Mohsen Bakira (*Qawā'id al-luġa al-miṣriyya fī 'aṣrihā ad-dahabī*, 1955), uczonego egipskiego, czy gramatyka klasycznego języka egipskiego, której autorem jest N.S. Pietrowskij (*Египетский Язык*, 1958), egiptolog rosyjski.

Poszczególne zagadnienia związane ze strukturą języka egipskiego – jego morfologią, semantyką i składnią – były także przedmiotem badań egiptologów polskich. Prace te wprawdzie nieliczne – wniosły znaczący wkład do tych badań. Rozpoczął je, już w okresie międzywojennym, Antoni Śmieszek w powołanym przez siebie seminarium egiptologicznym w Uniwersytecie Warszawskim. Po II wojnie światowej badał także język egipski Tadeusz Andrzejewski i Elżbieta K. Dąbrowska-Smektałowa, pra-

cownicy Zakładu Egiptologii Uniwersytetu Warszawskiego. Skromny udział w tych badaniach przypadł też i mnie.

W niniejszej pracy przeznaczonej dla studentów egiptologii i dziedzin pokrewnych podano jedynie zarys struktury klasycznego języka egipskiego. Omawiany materiał podzielono na cztery rozdziały: krótki opis fonetyki i fonologii poprzedza opis morfologii i składni. Taki układ materiału jest najczęściej stosowany przez badaczy.

Przykłady ilustrujące poszczególne zagadnienia pochodzą z czasów, kiedy mówiono językiem klasycznym, to jest z okresu Średniego Państwa (ok. 2133-1567 p.n.e.). Dołączono do nich i takie – zredagowane oczywiście w języku klasycznym – które zapisano, kiedy język klasyczny był językiem martwym. Były to czasy, kiedy język klasyczny poddany był wpływom różnych dialektów języka mówionego; zmieniała się więc nie tylko struktura ale i wymowa niektórych wyrazów. Często ulegało też zmianom ich podstawowe znaczenie. Niektóre z tych zachodzących zmian można zauważyć, badając ortografię poszczególnych wyrazów. Starożytni skrybowie pobierali bowiem nauki nie tylko w różnych szkołach przyświątynnych, ale i u swych starszych kolegów, którzy nie zawsze pamiętali poprawną ortografię poszczególnych wyrazów. Zapisując słyszana wypowiedź, często notowali tylko dokładną wartość fonetyczną usłyszanego wyrazu. W ten sposób, z biegiem czasu, pojawiła się nowa ortografia, która powoli zastępowała dawną ortografię. Tak samo też z biegiem czasu zanikało brzmienie wyrazu z okresu, kiedy mówiono językiem klasycznym. Niektóre z tych zmian zanotowano w dołączonym do pracy zbiorze wyrazów egipskich.

Postępując zgodnie z przyjętym zwyczajem, załączono do pracy – z bardzo niewielkimi zmianami – listę znaków, jaka znajduje się w *Egyptian Grammar* autorstwa A.H. Gardinera. Jej

obecność bowiem umożliwia czytelnikom odnaleźć poprawną lekcję spółgłoskowego rdzenia wyrazów egipskich.

Poruszone w niniejszej pracy zagadnienia nie odbiegają zasadniczo od założeń metodologicznych gramatyk powstałych na użytek studentów egiptologii w różnych ośrodkach uniwersyteckich. Nie wszystkie jednak tematy podano zgodnie z opracowaniami znajdującymi się w obcojęzycznych gramatykach klasycznego języka egipskiego. Omówiono je bowiem w tym podręczniku razem z wynikami badań autorki i prowadzonych dyskusji podczas licznych seminariów i poza nimi w Uniwersytecie Warszawskim z zainteresowanymi strukturą języków semickich i języka chamito-semickiego. Wnikliwy czytelnik zauważy to, studiując opracowania poszczególnych zagadnień gramatycznych. Niestety, te owocne dyskusje minęły bezpowrotnie, zabrakło bowiem dotychczasowych dyskutantów, tak głęboko zainteresowanych tymi zagadnieniami.

Jak dalece zawarty w pracy materiał gramatyczny jest przydatny dla zajmujących się tekstami można sprawdzić, tłumacząc dołączoną transkrypcję hieroglificzną średnioegipskiego opowiadania pt. *Rozbitek*, spisane go za czasów XI lub na początku XII dzn. przez skrybę imieniem Amen-aa.

Książka powstała dzięki zainicjowaniu przez prof. dra hab. Janusza Daneckiego publikacji poświęconych strukturze języków, jakimi mówią mieszkańcy Orientu oraz językom, jakimi posługiwali się mieszkańcy tych terenów w starożytności. Prof. J. Danecki udostępnił mi – za co jestem Mu bardzo wdzięczna – komputer znajdujący się w Jego gabinecie. Niestety, nie mogłam tej pracy tam dokończyć, nie z mojej ani Jego winy. Wkrótce z pomocą przyszedł mi pan mgr inż. Leszek M. Szczudłowski, który nie tylko dostarczył mi komputer i sprowadził potrzebne do niego oprzyrządowanie, ale też podczas przepisywania tej pracy

czował nad nią, służył radą i fachową opieką. Jemu też zawdzięczam graficzne i techniczne opracowanie tej książki. Dziękuję także prof. drowi hab. Janowi Braunowi, recenzentowi tej pracy, jednemu z długoletnich dyskutantów, za wiele fachowych uwag. Dziękuję także prof. drowi hab. Romualdowi Huszczy, który nie skąpił słów zachęty do kontynuowania mej pracy. Dziękuję też pani mgr Zofii Skulimowskiej, która nie szczędziła swego cennego czasu i cierpliwości by zredagować tę książkę. Mam nadzieję, że przyczyni się ta książka, przeznaczona zasadniczo dla początkujących studentów egiptologii, do wzrostu zainteresowania językiem klasycznym w gronie badaczy kultury staroegipskiej.

Czasami ze względów dydaktycznych w nawiasach podano dosłowne tłumaczenie, z zachowaniem szyku wyrazów; ma ono uzmysłwić studentom zajmującym się tekstami egipskimi różnice syntaktyczne i stylistyczne między językiem egipskim a polskim.

I. KLASYCZNY JĘZYK EGIPSKI

Klasyczny język egipski, zwany także średnioegipskim, to język, którym mówiono w czasach panowania władców od IX do XI dyn. (ok. 2133-1991 p.n.e.) Należy on do jednej z faz rozwoju języka egipskiego w jego trzeczysięcletniej historii i przez samych starożytnych Egipcjan uważany był za język klasyczny. Znany jest on dzięki zachowanym do naszych czasów różnorodnym tekstom o charakterze religijnym i świeckim, zapisywanym od Pierwszego Okresu Przejściowego aż do IV w. n.e. Jest to język jednorodny; ma własne słownictwo oraz własną strukturę gramatyczną.

Język egipski należy do rodziny języków chamito-semickich, zwanej także rodziną afroazjatycką, w której stanowi odrębną grupę. Powstał w wyniku różnych faz semityzacji pierwotnych języków Afryki wywołanej kolejnymi migracjami ludności semickiej z Półwyspu Arabskiego. Z tego też powodu wykazuje pewne podobieństwo do języków semickich, języka berberyjskiego (używanego w północnej Afryce) oraz języków kuszyckich (używanych w pn.-wsch. Sudanie, Etiopii, Somalii, Kenii, na płd. od jeziora Czad, w pn.-wsch. Nigerii i częściowo w płd. Kamerunie).

■ Cechy wspólne języka egipskiego, języka berberyjskiego, języków kuszyckich (łącznie z grupą języków czadyjskich) oraz językami semickimi:

● Obecność i przewaga spółgłosek gardłowych i spółgłoski emfaticznej.

● Przewaga rdzeni trójliterowych; oprócz nich występuje też wiele innych typów. Od tego samego rdzenia spółgłoskowego może pochodzić rzeczownik, jak i czasownik.

● Na związek historyczny wskazuje brzmienie oraz wartość semantyczna wielu wyrazów, np.: eg. *m(w)t* „umierać”, berb. *emmet*, sem. *mwt*, eg. *ššyt* „choroba”, akad. *asw*, Sok. (wsch. Czad) *asso*.

● Morfem gramatyczny sg. f. *t* (-*at*) oraz pl. c.w (-*u*) mają formy przyrostków.

● Zaimek sufigowany sg. 2 m. *k*, sg. 1 c. *i* oraz pl. 1 c. *n*.

● Zaimek niezależny sg. 1 c. *ink*, hebr. *anoki*, akad. *ana-ku*, berb. *inuk*.

● W odmianie czasownika końcówką sg. 2 f. jest spółgłoska *t*.

● Formy intensywne i częstotliwe uzyskuje się przez redulikację rdzenia lub przez powtórzenie środkowej sylaby czasownika, np.: eg. *nd* „pytać”, *ndnd* „radzić się”, berb. *elmed* „nauczyć się”, *lammed* „studiować”.

● Modyfikacja wartości semantycznej rdzenia przez prefiksację:

• s (*sa-*, *sa-*, *ha-*), np.: *ʿnh* „żyć”, *sʿnh* „ożywić”, berb. *dudu* „drzeć”, *sdudu* „sprawić drzenie”,

• n-, np.: eg. *kʃi* „myśleć”, *nkʃ* „rozważać”, arab. *ḵatal* „on zabił”, *inkatal* „on zabił się”, „on został zabity”.

■ Cechy wspólne języka egipskiego i języka berberyjskiego oraz języków kuszyckich:

● Podobne brzmienie oraz wartość semantyczna wielu wyrazów egipskich i berberyjskich, np.: eg. *gmi* „znajdować”, tuareg *egmi* „znajdować”, eg. *pr* „dom”, tuareg *a-farra* „teren zamknięty”.

● Podobne brzmienie oraz wartość semantyczna wyrazów egipskich i wyrazów języków kuszyckich, np.: eg. *irt* „oko”, guruntum (zach. Czad) *yerr*, kulere (zach. Czad) *yir*, lame (centr. Czad) *iri*.

● Modyfikacja rdzenia przez:

• reduplikację całego rdzenia, np.: eg. *nd* „pytać”, *ndnd* „radzić się”, berb. *gemi* „szukać”, *gemigemi* „czynić poszukiwania”,

• reduplikację części rdzenia, np.: eg. *nhdhd* „drzeć”, badu (centr. Czad) *cerire*,

• obecność w języku egipskim i dialektach berberyjskich form genetiwu pośredniego *n*.

■ Cechy wspólne języka egipskiego i języków semickich:

● Przewaga rdzeni trójliterowych.

● Podobne brzmienie kilkuset wyrazów, np. eg. *sḏm* „słuchać”, ar. *samiʿa*, eg. *ḥsb* „liczyć”, ar. *ḥasaba*.

● Obecność nisby.

● Obecność formy czasownikowej z zaimkami sufigowanymi.

Prawdopodobnie już w klasycznym języku egipskim występowały dialekty. Jednak na ten fakt wydaje się wskazywać jedynie następujące zdanie wypowiedziane przez Sinuheta, bohatera opowiadania nazwanego przez egiptologów *Opowiadaniem Sinuheta*

 m33 sw idhy m 3bw s n h3wt m t3 sty (Sin. R 65-66) jak gdyby mieszkaniec Deltę zobaczył siebie nagle w Jebew, mieszkaniec bagnisk w ziemi nubijskiej.

II. PISMO EGIPSKIE

Starożytni Egipcjanie zapisywali swą mowę wynalezionym przez siebie systemem znaków, zwanych obecnie hieroglifami.

Pismo hieroglificzne pochodzi od tzw. piktogramów, rysunków, za pomocą których nieobecnym przy danym wydarzeniu chciano przekazać wiadomość o nim.

● Z biegiem czasu, ale jeszcze w czasach przeddynastycznych, niektóre piktogramy stawały się graficznymi odpowiednikami wyrazów, tzw. ideogramami, np. wizerunek oka – (*irt*) oznaczał „oko”, wizerunek słońca – (*rʿ*) oznaczał „słońce”, wizerunek nogi – (*rd*) oznaczał „nogę”. Ideogramy oznaczały nie tylko przedmioty. Mogły oznaczać także czynności, np. człowiek wznoszący mur – (*kd*) oznaczał czynność budowania, wędrujące nogi – (*iw*) „przychodzić”. Ideogramy mogły także mieć znaczenie przenośne, np.: rozłożone ramiona – (*n*) oznaczały przeczenie, siedząca postać ludzka trzymająca na głowie koszyk – oznaczała (*ʒtp*) „ładować” lub (*fʒi*) „nieść”.

● Ideogramy wkrótce stały się znakami notującymi wartości lingwistyczne języka egipskiego. Powstały tzw. fonogramy. Od tej pory już tylko kolejność spółgłosek w rdzeniu oraz temacie wyrazu decydowała o zapisywaniu go tym, a nie innym ideogramem, np.: *pr* „dom”,   *pri* „wychodzić”, *iri* „robić”, „czynić”, *hḏ* „(być) jasny(m)”.

Określona ilość ideogramów, którą posługiwano się zapisując wszystkie wyrazy języka egipskiego, prowadziła do wieloznaczności napisów. By tego uniknąć, dodawano do ideogramów znaki jednospółgłoskowe (fonogramy), tzw. znaki alfabetyczne pełniące funkcję komplementów fonetycznych ideogramu. Od-

dawały też one brzmienie afiksów słowotwórczych rzeczowników i czasowników oraz koniugacyjne końcówki czasownikowe, np.: *3tp* „ładować”, *3i* „nieść”, *thn* „obelisk”, *pr:f* „on wyszedł”.

● Ideogramy, którym towarzyszyły znaki jednospółgłoskowe, zaczęły wskazywać na grupę rodzajową danego wyrazu, czyli determinatywu. Nieczytane pomagały rozróżnić homofony i słowa o identycznych spółgłoskach, a także kategorie gramatyczne, np.: *sb3* „gwiazda”, *sb3* „nauczać”, *sb3* „drzwi”, *wpt* „rogi”, „czubek” (głowy), „brew”, *wpi* „dzielić”, *nh* „przysięga”, *nh* „rodzaj poświętnika”, *nh* „bukiet”. W najstarszych tekstach determinatywy sporadycznie towarzyszą zapisanym wyrazom. Regularnie zaczęły im towarzyszyć dopiero od czasów Średniego Państwa. Natomiast w okresie Nowego Państwa wyrazy mogły mieć więcej niż jeden determinatyw, np.: *hkr* „głodny”, *wn* „otwierać”, *b3k* „gatunek drzewa oliwnego”.

Determinatywy umieszczano zarówno po pojedynczych wyrazach, jak i po wyrazach złożonych lub złożeniach, np.: *(i)m(y)r k3wt* (Sin. B 303) „przełożony robót”, „architekt”. Z biegiem czasu i w miarę rozwoju pisma tylko niektórych ideogramów używano jako determinatywów. I tak np.: kopiowano postać siedzącego mężczyzny obok postaci siedzącej kobiety, kiedy zapisywano rzeczowniki zbiorowe, takie jak: *rmt* „ludzie”, *hrdw* „dzieci”, *mrt* „ludzie niewolni”. Postać siedzącego mężczyzny trzymającego rękę przy ustach mogła określać takie wyrazy jak: *wnm* „jeść”, *gr* „milczeć”, *m(w)dw* „mówić”. Niekiedy także sam determinatyw

przedstawiał wartość fonetyczną całego wyrazu, np.: *rd* „no-ga”,   obok   *rdwy* „nogi” (obie), *šrt* „nozdrza”, *hʿw* „członki (ciała)”, *nīs* „wołać”.

• Obecność determinatywów na końcu wyrazów, jak i wspomniana już ograniczona ich ilość, prowadziły do nadawania determinatywom wartości fonetycznych wyrazów, które one pierwotnie tylko określały. Tak więc determinatywami zaczęto zapisywać wyrazy mające taką samą lub zbliżoną wartość fonetyczną. Wyrazy zapisywano także zgodnie z ówczesną wymową poszczególnych spółgłosek. W rezultacie obok tradycyjnej ortografii zaczęto zapisywać wyrazy znakami, które w czasach formowania się pisma egipskiego miały inną ortografię. Ten sposób zapisywania wyrazów egipciolodzy nazywają pismem kryptograficznym. I tak czasownik *nīs* „wołać” zapisywano następująco: ,   ,   lub . W piśmie kryptograficznym hieroglif, którym zapisywano czasownik *dwʿ* „chwalić (bóstwo o poranku)”, służył do zapisywania czasownika *nīs* (); wyrażenie *m gʿw* „z braku”, zgodnie z ortografią tradycyjną zapisywano   , zaś ortografia tego wyrażenia w piśmie kryptograficznym jest następująca: ; kryptograficzny zapis czasownika *ii* „przychodzić” wygląda tak: .

- Hieroglify używane najczęściej jako determinatywy

	mężczyzna; osoba
	kobieta
	ludzie; zbiorowość
	określenie czynności wykonywanej ustami
	określenie zmęczenia, słabości; odpoczynek

	oddawanie czci
	nieprzyjaciół; śmierć
	nieprzyjaciół
	siła; wysiłek
	bóstwo; władca
	władca
	osoba czcigodna

	mumia		cudzoziemiec
	oko; czynności oka		kartusz
	włosy; kolor		jednostka zastępująca
	nos; oddychanie;		każdy hieroglif
	radość		hieroglif, który
	ucho; słyszeć; słuchać		zastępuje trudny znak
	siła; wysiłek		do napisania
	zaprzeczanie		męskość; tworzenie;
	płyn; woda		oddawanie moczu
	rzeka; kanał; woda		przy-/chodzenie
	teren zamieszkany		ruch
	dom		ciało; mięso
	drzwi; otwieranie		choroba; woń
	łódź; podróż wodą		stado, trzoda
	wiatr		ptactwo
	skrzynia; trumna		bóstwo; władza
	tkanina; materia		drzewo
	z/za-wiązać; dokument		rośliny; kwiaty
	apirus; pojęcie abstrak-		drewno; drzewo
	cyjne		nasienie; ziarno
	naczynie; namaszczać		niebo; wysokość
	płyny		noc; ciemność
	chleb; pieczywo		działanie słońca; czas
	ogień; gorąco;		gwiazda
	gotowanie		ziemia; kraj; okolica
	motyka; uprawiać		kamień; cegła
	glebę		piasek; minerał; lek
	roz-/dzielić		droga
	obcy kraj lub osoba;		

● Najstarszym napisem zachowanym do naszych czasów jest imię „Narmer” wyryte na paletce wykonanej z łupku przez bezimiennego artystę. Takie imię nosił twórca zjednoczonego królestwa powstałego przez połączenie Dolnego Egiptu z Górnym Egiptem. Od tej pory, dzięki wynalezieniu pisma, wszelkie królewskie polecenia i rozkazy mogły docierać do najodleglejszych zakątków kraju.

Teksty w klasycznym języku egipskim zapisywano hieroglifami oraz uproszczoną formą hieroglifów, tak zwaną kursywą hieroglificzną, hieratyką, a przy końcu dziejów starożytnego Egiptu nawet demotyką, najbardziej uproszczoną formą hieroglifów. Pismem hieroglificznym posługiwali się pisarze przez cały okres dziejów, pokrywając tekstami materiał trwały, przede wszystkim ściany świątyń, grobowców, stele, obeliski, stoły ofiarne bądź sarkofagi.

● W piśmie hieroglificznym, podobnie jak i w jego formach uproszczonych, którym posługiwali się pisarze kopiując teksty na materiale mniej trwałym, takim jak papirus, drewno, skóra czy kości, zapisywano jedynie spółgłoski poszczególnych wyrazów. Czytając należało dodać nie zaznaczane w piśmie samogłoski należące do rdzenia i końcówek, aby otrzymać właściwe brzmienie zapisanej treści poznawczej. Obecnie, nie znając dokładnie ani barwy, ani długości samogłosek poszczególnych wyrazów w różnych okresach dziejów starożytnego Egiptu, odczytując spółgłoski, zgodnie z zapisaną ortografią, wymawia się je łącznie z samogłoską „e”. Taki sposób odczytywania wyrazów egipskich nie oddaje ich właściwego brzmienia na danym etapie rozwoju języka egipskiego; nie uwzględnia bowiem żadnych zmian fonetycznych, zarówno spółgłoskowych, jak i samogłoskowych występujących w długim rozwoju języka egipskiego oraz jego dialektach.

Starożytni Egipcjanie pismo swe nazywali *sš n mdw ntr* „pismem mowy boskiej”, i uważali, że wynalazł je bóg Thot, opiekun pisarzy i artystów. Przedstawiano go też zazwyczaj trzymającego w ręku paletkę z wydrążonymi zagłębieniami na czarny i czerwony tusz i skośnie przyciętymi trzcinkami do pisania oraz woreczek ze sproszkowanym barwnikiem.

Starożytni Grecy, którzy już od VII w. p.n.e. przybywali do Egiptu i tu zaczęli się osiedlać, pismo egipskie nazywali świętymi znakami pisarskimi (gr. γράμματα ιερά) lub rzeźbionymi świętymi znakami pisarskimi (gr. γράμματα ιερογλυφικά). Uproszczoną formę hieroglifów nazywano pismem kapłańskim (gr. γράμματα ιερατικόν) oraz pismem ludowym (gr. γράμματα δημοτικά).

II.1. Znaki jednospółgłoskowe

Używane w piśmie egipskim niektóre znaki jednospółgłoskowe były pierwotnie ideogramami reprezentującymi tylko jeden fonem będący odpowiednikiem jednego wyrazu, np. 3 (sęp), i (kwitnąca trzcina), ʕ (przedramię) itd.

Inne znaki jednospółgłoskowe powstały przez akrofonię, tj. zasadę, dzięki której znaki oddają jedynie początkowy spółgłoskowy fonem całego wyrazu lub pierwszej jego sylaby, np.:

 b < bw (miejsce), h < ht (brzuch).

Znaki jednospółgłoskowe określa się mianem znaków alfabetycznych. Używano ich w piśmie jako komplementów fonetycznych (fonogramów).

 sęp	<i>ʒ</i>
 kwitnąca trzcina	<i>i</i>
 przedramię	<i>ɛ</i>
 pisklę przepiórki	<i>w</i> (waw/uaw)
 noga	<i>b</i>
 trzciniowy stółek	<i>p</i>
 żmija rogata	<i>f</i>
 sowa płomykowata	<i>m</i>
 fala na wodzie	<i>n</i>
 usta	<i>r</i>
 trzciniowe schronienie	<i>h</i>
 lniany skręcony knot	<i>ḥ</i>
 ludzkie łóżysko	<i>ḥ</i> (ch)
 brzuch zwierzęcia	<i>ḥ</i> (cha)
 rygiel	<i>z</i>
 zwinięta materia	<i>s, s < z</i>
 sadzawka	<i>ʃ</i>
 stok piaszczystego wzgórza	<i>ḳ</i>
 wiklinowy koszyk z uchwytem	<i>k</i>
 stojak na naczynia	<i>g</i>
 podpłomyk	<i>t</i>
 postronek do pętania zwierząt	<i>ṭ</i> (cz)
 dłoń	<i>d</i>
 kobra w spoczynku	<i>ḍ</i> (dż).

Do znaków alfabetycznych dodaje się: dwie ukośne kreski (^) mające tę samą wartość fonetyczną co znak kwitnącej trzciny (*i+i*) *y*. Występują one zawsze na końcu wyrazu.

Znak przejęto z pisma hieratycznego; jest to uproszczona forma znaku przedstawiającego pisklę przepiórki. Tego znaku używano powszechnie za czasów panowania Echnatona. Znak to prawdopodobnie hieroglif przedstawiający dwa żebra antylopy oryks. Od czasów Thotmesa I znak ten pisano zamiast hieroglifu przedstawiającego sowę. Znak pisano zamiast znaku *n* (). Znak często w piśmie zastępował hieroglif *t* ().

II.2. Znaki dwuspółgłoskowe

Znaki dwuspółgłoskowe, najczęściej występujące w piśmie egipskim, używane były zarówno jako ideogramy, jak i fonogramy. Znakom dwuspółgłoskowym zazwyczaj towarzyszą znaki jednospółgłoskowe, pełniące rolę komplementów fonetycznych. Znak alfabetyczny oddający wartość fonetyczną spółgłoski początkowej poprzedza znak dwuspółgłoskowy, natomiast oddający wartość fonetyczną drugiej spółgłoski występuje po znaku dwuspółgłoskowym, np.:   *bʒ*, *hn*. Komplementów fonetycznych nie transkrybuje się.

Rozróżniamy znaki dwuspółgłoskowe z drugą spółgłoską:

- zwartą krtaniową bezdźwięczną *ʒ*

 ʒʒ *bʒ* *wʒ* *pʒ* *mʒ* *hʒ* *hʒ* *hʒ* *sʒ* *ʒʒ* *ʒʒ*
kʒ *tʒ* *tʒ* *dʒ*,

- zwartą prepalatalną *i*

 mi *ti* *ii*,

- ze spirantem laryngalnym *ʕ*

 wʕ *hʕ* (?) *hʕ*,

- szczelinową labialną lub wargowo-tylnojęzykową *w*

 ʒw *iw* *mw* *nw* *rw*, *hw* *sw* *ʒw* *dw*,

- zwarto-wybuchową dwuwargową dźwięczną *b*
 ʒb *ib* *ʔb* *nb*,
- zwarto-wybuchową dwuwargową bezdźwięczną *p*
 wp *kp*,
- spółtwartą dwuwargowo-nosową *m*
 im *nm* *hm* *km* *gm* *tm*,
- spółtwartą dentalną *n*
 in *wn* *mn* *nn* *hn* *sn* *ʒn*,
- spółtwartą dentalną (lub dźwięczną) *ɲ*
 ir *wr* *pr* *mr* *hr* *ɲr* *dr*,
- szczelinową faryngalną dźwięczną *ɦ*
 ʔɦ *bɦ* (*ɦw*) *pɦ* *mɦ* *nɦ*,
- szczelinową zębową bezdźwięczną *s*
 ms *ns* *ɦs* *ɦz* *gs*,
- zwarto-tylnojęzykową bezdźwięczną *k*
 sk,
- zwarto-tylnojęzykową emfaticzną *ḱ*
 ḱ,
- zwarto-wybuchową dentalną bezdźwięczną *t*
 mt *mwt* (*mt*) *st*,
- zwarto-wybuchową dentalną dźwięczną *d*
 ʒd *kd* *dd* (*dd*),
- zwarto-szczelinową przedniojęzykową dźwięczną *ɹ*
 ɹd (*ɹd*) *wɹ* (*wɹ*) *nd* *ɦɹ*.

II.3. Znaki trójspółgłoskowe

Ilość znaków trójspółgłoskowych sięga liczby pięćdziesięciu. Znaki trójspółgłoskowe używane były najczęściej do zapisywania homofonów, np.: *iwnt* „łuk”, *iwnw* „On”, (gr. Heliopolis). Znakom trójspółgłoskowym towarzyszą znaki jedno-
spółgłoskowe oddające wartość fonetyczną trzeciej spółgłoski, np.: *s_dm* „słuchać”. Mogą im także towarzyszyć znaki jednospółgłoskowe oddające wartość fonetyczną dwu spółgłosek, np.: *nfr* „(być) piękny(m)”.

Rozróżniamy znaki trójspółgłoskowe z trzecią spółgłoską:

- zwartą krtaniową bezdźwięczną *ʒ*

✱ *sbʒ* *dbʒ* *hkʒ*,

- ze spirantem laryngalnym *ʕ*

ʕhʕ *mʕʕ* *dbʕ*,

- szczelinową labialną lub wargowo-tylnojęzykową *w*

tyw/tiw *hrw* *tʒw*,

- zwarto-wybuchową labialną bezdźwięczną *p*

htp *kʒp*,

- spółotwartą dwuwargowo-nosową *m*

ndm *htm* *dʕm*,

- spółotwartą dentalną *n*

iwn *nhn*,

- spółotwartą dentalną (lub dziąsłową) *r*

nfr *ntr* *hpr*,

- szczelinową faryngalną dźwięczną *h*

wʒh, *iʕh*, *sʒh*

- szczelinową welarną bezdźwięczną *h*
 nh *wh*,
- szczelinową zębową bezdźwięczną *s*
 w3s *nis*,
- zwarto-szczelinową przedniojęzykową dźwięczną *d*
 fnd *rwd*.

II.4. Pismo sylabiczne

Od czasów XI dyn. zaczęto stosować specjalną ortografię, kiedy zapisywano wyrazy pochodzenia obcego. Zapisywano je znakami dwuspółgłoskowymi posiadającymi drugą spółgłoskę 3, y, w lub po znakach jednospółgłoskowych, pisząc te właśnie spółgłoski. W systemie pisma egipskiego, gdzie nie zapisywano samogłosek, sygnalizowały one obecność nie zapisanej samogłoski w sylabie otwartej. Ten rodzaj pisma nazywany jest obecnie pismem sylabicznym, np.:

- *s3* wymawiano sa (3) ma wartość sylaby sa,
- *s3* wymawiano si (*i*) ma wartość sylaby si,
- *rw* wymawiano ru (*w*) ma wartość sylaby ru (lu),
- *ky* wymawiano ki (*y*) ma wartość sylaby ki,
- *m^c* wymawiano mi (*ʿ*) ma wartość sylaby ma, mi, mu, np.:
- *kubni* „Byblos”, por. akad. „Gubli(a)”,
- *askaluna* „Askalon”, por. akad. „Askaluna”.

II.5. Skrótowce

Połączenie ortografii wielu wyrazów tworzyło tzw. zestawienia. Najczęściej spotykanymi zestawieniami są:

 nsw (*ni swt*) *bit*(y) „król Górnego i Dolnego Egiptu”

Często spotykane skróty to tytuły oraz niektóre formuły, np.:
 nh(.w) *wd*3(.w) *snb*(.w) „oby żył w szczęściu i zdrowiu”
 (dosł. oby żył, był szczęśliwy i zdrowy – życzenie kierowane do władcy)

— *m3*^c *hrw* usprawiedliwiony głosem (dzięki słowom zmarły usprawiedliwiał się ze swego postępowania przed bóstwami)

 h3(ty) *ty* „hrabia”

 (i)r(y) pa(t) „książę”

 dd *mdw* „recytuj” (dosł. mów słow/-o/-a lub słow/-o/-a jest/są mówione)

 s3b *swt* „barwnopióry” (epitet Horusa)

 hh „wiecznie”.

Skrótami zapisywano też imiona własne, np.:

 wp *w3*(wt) „Wepwawet” (dosł. torujący [otwierający] drogi).

Wyrażenie *sp* 2 widniejące na końcu wyrazu wskazuje, iż odczytując ten wyraz należy wymówić nie zapisaną jego część, np.:

— *r* *s3* „u-/cieszyć (się)”

 sk *sk* „z-/niszczyć”.

II.6. Przestawianie wyrazów

Względami honorowymi podyktowana została w piśmie zmiana szyku następujących po sobie wyrazów. Kiedy zapisywano niektóre tytuły, pewne wyrażenia, czy też imiona, w których występował wyraz „król” lub imię bóstwa, to wyrazy te poprzedzały rzeczowniki pospolite. Odczytując taki tekst, wyrazy czytano we właściwym porządku, np.:

 s3 nsw „syn królewski”

 pr imn „świątynia Amona”

 pr nsw „pałac królewski”

 hm ntr „prorok”

 mi r^c „jak Re”

 sn wsrt „Senuseret/Senweseret” (dosł. Człowiek należący do Mocarnej [= epitet bogini])

 nb m^c3t r^c „Nebmaatere” (dosł. panem Prawdy [= bogini] (jest) Re).

Zgodnie z tym zwyczajem, od czasów Starego Państwa aż do czasów XII dyn., imię syna pisano po imieniu ojca, np.:

 nhri s3 hnm *htp s3 nhri* Neheri, (jego)

syn Chnumhotep *(i)m.(y)r pr wr mrw s3 rnsi* (Wieś. B1,16-17) przełożony majątku, wielmoża, Meru, (jego) syn Rensi.

II.7. Kierunek pisma

Zachowane do naszych czasów zabytki piśmiennictwa egipskiego wskazują, że wyrazy początkowo zapisywano na ma-

teriale trwałym w kolumnach pionowych, a następnie poziomych. Poszczególne hieroglify, którymi zapisywano dany wyraz, umieszczano tak, że znaki mieściły się w kwadracie. Dlatego znaki pisane poziomo umieszczano nad znakami pisanymi pionowo. Natomiast znaki małe umieszczano jeden pod drugim lub obok znaków napisanych pionowo, np.: *ipt*, *sn*. Na taki układ poszczególnych znaków niemałą rolę odegrał *horror vacui*.

Znaków pionowych nie pisano poziomo poza następującymi hieroglifami: , , , , , .

Wielekroć, ze względów estetycznych, zapisywano znaki niezgodnie z kolejnością ich odczytywania, np.:

  zamiast   *3ht* „pole”

 zamiast *hft* „przeciw”

  zamiast   *msh* „krokodyl”.

Zapisując tekst wszystkie znaki zwracano w kierunku, w jakim go odczytywano: jeśli czytano tekst od strony prawej ku lewej, wszystkie hieroglify przedstawiające istoty żywe skierowane są w prawo, jeśli natomiast czytano tekst od strony lewej ku prawej, hieroglify skierowane są w lewo. Teksty hieratyczne pisano od strony prawej ku lewej, od początku linii prowadzonej pionowo lub poziomo. W napisach monumentalnych teksty ryto pismem hieroglificznym od strony prawej ku lewej, lecz kiedy wymagała tego symetria, ryto je od strony lewej ku prawej.

II.8. Odczytanie pisma egipskiego

Pismo egipskie, naznaczone piętnem pogaństwa w okresie misyjnej działalności Kościoła w Egipcie, zastąpiło pismo greckie uzupełnione siedmioma znakami pochodzącymi z pisma de-

motycznego, ostatniej fazy rozwoju pisma hieroglificznego; znaki te oddawały dźwięki nieznane Grekom, a występujące w mowie egipskiej.

Mimo iż znajomość pisma egipskiego zanikała, istniały jednak pewne wiadomości o hieroglifach wśród społeczeństwa egipskiego. Horapollo(n), Egipcjanin pochodzący z Górnego Egiptu, w drugiej połowie V (?) w. n.e. napisał dzieło o hieroglifach. Jego traktat *Hieroglyphica*, napisany prawdopodobnie po koptyjsku, lecz zachowany do naszych czasów w języku greckim, składał się z dwu ksiąg. Zawartą w nich treść podzielono na rozdziały, których tytułami były poszczególne znaki pisma.

Horapollo(n) w swym dziele podał właściwe znaczenie wielu hieroglifów, jednak jego komentarz dotyczący znaczenia danego hieroglifu pełen jest fantazji i własnych teorii autora. Wartość fonetyczna znaku przedstawiającego sępa to faktycznie 3 (alef), kaczka różeniec służyła do zapisywania wyrazu „syn”, ale nie dlatego, że ptak ten troszczy się o swoje pisklęta, jak twierdził autor. Podobnie znak zająca znaczy „otwierać”, nie dlatego że zwierzę to sypia – zdaniem autora – z otwartymi oczami.

Drogą Horapollona zaczęli kroczyć średniowieczni badacze pisma egipskiego i dlatego twierdzili, że hieroglify są symbolami, a nie znakami oddającymi fonemy języka egipskiego. Ten pogląd podzielał w XVII w. jeszcze Atanazy Kircher (1602-1680), którego prace w niemałym stopniu przyczyniły się do poznania ostatniego etapu rozwoju języka egipskiego, języka koptyjskiego. Dalsze badania zmuszały jednak uczonych do zmiany opinii o hieroglifach. Na początku XIX w. szwedzki uczony Johan David Åkerblad (1763-1819) poprawnie odczytał w tekście demotycznym, skopiowanym na kamieniu z Rosetty, wyraz „świątynia” oraz zaimek sufigowany sg. 2 m. „twój”, „ty”, a także demotyczną wersję imion własnych. Na podstawie tych danych J.D. Åkerblad w *Lettre à M. de Sacy*, opublikowanym

w 1802 r., wyraził opinię, że pismo demotyczne to pismo alfabetyczne. Badaniu pisma egipskiego poświęcił się także Tomasz Young, angielski fizyk, który w 1814 r. zetknął się z kopią tekstów spisanych na kamieniu z Rosetty. T. Young potwierdził słuszność wielu uwag J.D. Åkerblada. Badając następnie znaki hieroglificzne poprawnie odczytał wartości fonetyczne wielu znaków jednospółgłoskowych, co utwierdziło go w przekonaniu, że hieroglify oddają dźwięki języka egipskiego. T. Young wykazał też, że znak przedstawiający kobietę, który widnieje na końcu wyrazu, to determinatyw. Interesując się pismem demotycznym ten angielski fizyk zauważył, że demotyka stanowi pewien etap rozwoju pisma hieroglificznego. W dalszych badaniach, porównując hieroglify i hieratyczne wersje tekstów należących do *Księgi umarłych*, wykazał, że hieratyka jest też pewnym etapem rozwoju pisma hieroglificznego.

Zapomniane przez stulecia pismo egipskie odczytał ostatecznie Jan Franciszek Champollion. W *Lettre à M. Dacier relative à l' alphabet des hieroglyphes phonetiques*, napisanym w 1822 r., podał wiadomość o odczytaniu przez siebie hieroglifów, pisma notującego spółgłoskowe fonemy języka egipskiego, pisma, na które składają się znaki jednospółgłoskowe, wielospółgłoskowe i determinatywy.

III. ELEMENTY FONETYKI I FONOLOGII

Całokształt zjawisk fonetycznych klasycznego języka egipskiego próbuje się odtworzyć, badając transkrypcję egipskich wyrazów i zdań zapisanych w innych językach, następnie badając osobliwości ortograficzne oraz dzięki paralelom z innymi językami chamito-semickimi.

Na system fonetyczny języka egipskiego składają się spółgłoski, półspółgłoski i samogłoski. Z głosek zachowały się jedynie spółgłoski, tylko te bowiem zapisywali starożytni Egipcjanie.

W systemie fonologicznym języka klasycznego było 25 fonemów spółgłoskowych. Reprezentują je, zależnie od miejsca artykulacji, spółgłoski dwuwargowe (labialne), wargowo-zębowe (labio-dentalne), zębowe (dentalne), podniebiennie-dziąsłowe (alweolarne), tylnojęzykowe (welarne), gardłowe (faryngealne) i krtaniowe (laryngealne). Spółgłoski te, zależnie od sposobu pokonania przeszkody, mogą być zwarte, zwarto-szczelinowe, szczelinowe, boczne, wibrujące, dźwięczne, bezdźwięczne lub emfatyczne.

III.1. Spółgłoski dwuwargowe

Do spółgłosek dwuwargowych należą: *b*, *p*, *m*.

b jest spółgłoską dwuwargową zwarto-wybuchową dźwięczną.

p jest spółgłoską dwuwargową zwarto-wybuchową bezdźwięczną.

m zalicza się do spółgłosek dwuwargowo-nosowych.

Niekiedy, w miarę rozwoju języka, spółgłoski tej nie wymawiano, np. *šm* „chodzić” (język klasyczny), *ši* (język nowoegipski), kopt. .

III.2. Spółgłoski wargowo-zębowe

Do spółgłosek wargowo-zębowych zalicza się spółgłoskę *f*. Jest to spółgłoska wargowo-zębowa szczelinowa bezdźwięczna. Niektórzy badacze języka uważają, że była to spółgłoska dwuwargowa szczelinowa bezdźwięczna.

III.3. Spółgłoski zębowe

Do spółgłosek zębowych zalicza się: *n*, *d*, *t*, *z*, *s*. *n* jest spółgłoską spółotwartą nosowo-zębową. Niekiedy jej grafem, w nagłosie niektórych wyrazów, to symbol spółgłoski spółotwartej przednio-językowo-dziąsłowej (*l*, a także *r*), np.:

 ns „język”, arab. *lisān*, *nkwt* „(pokarbowane) figi sykomory”, kopt. (*s*).

d jest spółgłoską zwarto-wybuchową zębową dźwięczną. Jej alofonem, prawdopodobnie w niektórych dialektach, jest spółgłoska *t*, np.:

 ddft, *dtf(t)* „robak”, kopt. (*s*), (*b*).

t jest spółgłoską zwarto-wybuchową zębową bezdźwięczną. W wygłosie przestawiano ją wymawiać i dlatego opuszczano ją podczas zapisywania poszczególnych wyrazów, np.:

 knb(t) „kąt”, „róg”.

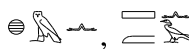
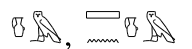
z jest spółgłoską szczelinową zębową dźwięczną.

s jest spółgłoską szczelinową bezdźwięczną.

Pod koniec Pierwszego Okresu Przejściowego, a więc w czasach, kiedy mówiono klasycznym językiem egipskim, wymowa tych dwu spółgłosek była już jednakowa. Oto dlatego transliteruje się te dwie spółgłoski jako *s*.

III.4. Spółgłoski dźwiękowe

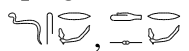
Do spółgłosek dźwiękowych zalicza się: *š*, *t*, *d*, *r*. *š* jest spółgłoską szczelinową podniebiennie-dźwiękową. Spółgłoska ta, ze względu na bliskość miejsca artykulacji, może zastępować spółgłoskę *h* oraz *h*, np.:

 hm „nie znać”, *hnm* „łączyć się”.

t jest spółgłoską zwarto-szczelinową przedniojęzykową dźwiękową bezdźwięczną. Często zastępuje ją spółgłoska *t*, np.:

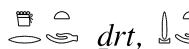
 suf. pl. 2 c. „wasz”, „wy”.

d jest spółgłoską zwarto-szczelinową przedniojęzykową dźwiękową dźwięczną. Jej wartość fonetyczna – prawdopodobnie w niektórych dialektach – podobna jest do wartości fonetycznej spółgłoski *d*, np.:

 dsr „oddzielać”.

r jest spółgłoską spółotwartą dźwiękową (lub zębową). Czasami wymowa tej spółgłoski podobna jest do fonemu *i* (półsamogłoski), np.:

 mi „jak”. Spółgłoska ta nie zawsze bywała wymawiana w śródgłosie, np.:

 drt, *d3t* „dłoń”, „garść”, kopt. **ⲧⲣⲉ** (*s*), **ⲧⲣⲓ** (*b*), **ⲧⲟⲟⲧ** = (*s*), **ⲧⲟⲧ** = (*b*). Przestała być także wymawiana w wygłosie wyrazu występującym w formie status absolutus, np.:

 hr „twarz”, kopt. **ⲕⲟ** (*s, b*).

Znak graficzny tej spółgłoski niejednokrotnie służył do zapisywania spółgłoski *l*, np.: „iść pod górę”, kopt. **ωλ** (s), **ωλι** (b).

III.5. Spółgłoski tylnojęzykowe

Do spółgłosek tylnojęzykowych zalicza się spółgłoskę: *g*, *k*, *ḳ*, *ḡ*.

g jest spółgłoską zwartą miękkopodniebienną dźwięczną. W czasach Nowego Państwa jej wymowa stawiała się podobna do wymowy spółgłoski *ḳ*, np.:

 gb „Geb”.

k jest spółgłoską zwartą tylnojęzykową bezdźwięczną.

ḳ jest spółgłoską zwartą tylnojęzykową emfaticzną, która z upływem czasu stawiała się spółgłoską bezdźwięczną, np.:

 k „minerał”.

ḡ jest spółgłoską szczelinową tylnojęzykową.

ḡ jest spółgłoską szczelinową tylnojęzykową bezdźwięczną. Mogła ona zastępować spółgłoskę *ḡ*, np.:

 ḡrt obok *ḡrt* „wdowa”.

III.6. Spółgłoski gardłowe i krtaniowe

Spółgłoskami gardłowymi i krtaniowymi są: *h*, *ḥ*, *ʕ*, *ʕ*.
h jest spółgłoską szczelinową krtaniową bezdźwięczną wymawianą przy całkowitym rozsunięciu więzadeł głosowych.
ʕ jest spółgłoską bezdźwięczną powstającą przez zwarcie głośni. Czasami nie wymawiano jej, na co wskazuje brak hieroglify przedstawiającego tę spółgłoskę w zapisie wyrazu, np.:

  $d3b$, $d(3)b$, db „figa”. Znaleźć są przypadki, kiedy 3 zastępowany był przez i np.:

 $t3$ pron. dem. sg. f. „ta” zapisywano niekiedy , ti (ty).

h to spółgłoska szczelinowa krtaniowa dźwięczna.

ϵ jest spółgłoską zwartą krtaniową bezdźwięczną, która powstaje przez przepływ powietrza wydostający się z płuc przy zwężonej krtani podniesionej ku górze. Spotykane są przypadki, kiedy ϵ jest zastępowany przez i , np.:

 $h\epsilon w$, $i h\epsilon w$ „zmrok”, „zmerch”.

Niektórzy badacze uważają, że h , h , ϵ są spółgłoskami gardłowymi.

III.7. Półspółgłoski

W klasycznym języku egipskim były dwie półspółgłoski, zwane także półsamogłoskami. Są to: i oraz w .

 i jest fonemem między samogłoską a spółgłoską. Związany jest z samogłoską wysoką przednią, najbardziej zamkniętą (i); stąd nazwa półsamogłoska. Jest to fonem charakterystyczny dla języków semickich i chamito-semickiego.

 w jest fonemem między samogłoską i spółgłoską. Uważa się, że jest to spółgłoska szczelinowa dwuwargowa lub wargowo-tylnojęzykowa. Fonem związany jest z samogłoską wysoką tylną (u); stąd nazwa półsamogłoska.

W wygłosie w może zanikać. W pozycji nagłosowej może przekształcać się w i , np.:

 wnm „jeść”, $wpwty/ipwty$ „poślaniec”,

 wdb „brzeg”, idb „brzeg”.

IV. IMIĘ (NOMEN)

Imię (nomen) to termin określający klasę wyrazów obejmujących nazwę rzeczy. Imię cechuje fleksja pod względem rodzaju i liczby.

Pod względem znaczeniowym imię dzieli się na:

- wyrazy symbolizujące (substantiva)
- wyrazy wskazujące (pronomina)
- wyrazy szeregujące (numeralia).

IV.1. Wyrazy symbolizujące (Nomina substantiva)

Terminem wyrazy symbolizujące określa się rzeczowniki i przymiotniki.

IV.1.1. Rzeczownik (Nomen substantivum)

Terminem rzeczownik (nomen substantivum) nazywa się klasę wyrazów obejmujących nazwy rzeczy, nazwy istot żywych i pojęć. Rzeczownik odpowiada na pytanie: kto, co.

■ Klasy rzeczowników

Wśród rzeczowników rozróżniamy kilka klas.

● Klasa rzeczowników konkretnych (nomina concreta) i abstrakcyjnych (nomina abstracta).

Rzeczownikami konkretnymi są, np.:

sn „brat”

mw „woda”

s „człowiek”

mmy „żyrafa”.

Rzeczownikami abstrakcyjnymi są, np.:

 k3w „wysokość” *nhw* „strata”.

● Klasa rzeczowników osobowych (nomina personalia) i nieosobowych (nomina impersonalia).

Rzeczownikami osobowymi są, np.:

 itf „ojciec” *snt* „siostra”
 mn't „mamka” *h3y* „małżonek”.

Wśród nomina personalia występuje nomina agentis odczasownikowe, np.:

 šmsw „towarzysz” *włmw* „herold”.

Rzeczownikami nieosobowymi (nomina impersonalia) są, np.:

 h3r „wór” *rwt* „brama”
 nsr „ogień” *3łt* „pole”.

● Klasa rzeczowników żywotnych (nomina animalia) i nieżywotnych (nomina inanimalia).

Rzeczowniki żywotne określają wszystkie istoty żywe, np.:

 id „młodzieniec” *wnš* „wilk”
 n'r „sum” *nłn* „dziecko”.

Do rzeczowników nieżywotnych zalicza się rzeczowniki określające narzędzia (nomina instrumentalia), a także rzeczowniki odczasownikowe (nomina verbalia) nazywające różne czynności lub stan, np.:

 wbnt „wschód” *sw3w* „przecho-

(słońca) dzenie”.

Pierwotnie nomen verbale ulegał konkretyzacji.